

APULEIUS:

O SOKRATOVOM BOŽSTVE

Apuleius z Madaury (125 – 180 pred Kr.) je jednou z významných postáv literárneho a myšlienkového prúdu nazývaného „druhá sofistika“, ktorý predstavuje akúsi syntézu rímskeho rečníctva a gréckej filozofie. Tohto rečníka – filozofa, ktorý dostal aj označenie „platonikus“, pozná slovenský čitateľ predovšetkým vďaka románu Premeny, čiže Zlatý somár a jeho Obhajobe proti čarodejníctvu, ktoré vyšli v českej edícii Antická knihovna. Filozofický potenciál tohto autora, ktorý ponúkajú jeho ďalšie spisy – napr. De deo Socratis, De Platone et eius dogmate alebo De Mundo – nie je v česko-slovenskej čitateľskej obci takmer vôbec známy. Náš prekladateľský zámer sa riadil na jednej strane skromným želaním oboznámiť širokú verejnosť práve s Apuleiovými filozofickými myšlienkami a na druhej strane snahou rozšíriť – prípadne aj českú – tradíciu sokratovských skúmaní o ďalší dôležitý pramenný materiál.

Problematika Prológu

Text, ktorý v zachovaných rukopisoch Apuleiovho spisu O Sokratovom božstve (De deo Socratis) predchádza samotnú latinskú rozpravu o Sokratovi a ktorý nesie latinské označenie Praefatio (Úvod, Predslov, Prológ), robil klasickým filológom vrásky na čele celé stáročia. Dlhو zostávala nezodpovedaná najmä otázka vnútornej jednoty textu a jeho vzťahu k samotnej rozprave o Sokratovi. V celom Prológu totiž nenájdeme takmer ani jednu tému, ktorá by nejako súvisela s myšlienkami, ktoré Apuleios prezentuje v rozprave o Sokratovi.

Bádateľ P. Thomas¹ už pred vyše sto rokmi vyslovil názor, že text Prológu je vraj nesúrodým spojením piatich izolovaných fragmentov, pričom jeho názor nekriticky prijímajú mnohí neskorší interpretátori. Tu je Thomasovo členenie na spomínaných päť fragmentov:

1. Rečník nám oznamuje, že bol požiadaný, aby predniesol improvizovanú reč. Z narážok, ktoré zmieňuje, je zrejme, že sa tak stalo potom, čo úspešne obstál v nejakej skúške (experimentum), ktorou mala byť nejaká dopredu napísaná reč na vážnu tému. Apuleios prosí publikum o prajnosť a zhovievavosť pri hodnotení jeho prejavu, upozorňujúc na špecifiká a úskalía improvizovaného rečníckeho prejavu.

2. Rečník voľne prechádza k odpovedi na otázku, aký význam má pre človeka dlhé a náročné štúdium filozofie. Priznáva sa, že v tejto veci sa stotožňuje s odpoveďou filozofa

¹ Thomas, P. (1900): Remarques critiques sur les oeuvres philosophiques d'Apulée. In: *BAB* 37, 143-165. Táto, ako aj všetky ďalšie poznámky v texte pochádzajú od prekladateľov.

Aristippa nejakému tyranovi: „Aby som sa mohol s kýmkoľvek bez strachu a obavy pohovárať“.

3. *Prednesenie improvizovanej reči sa pripodobňuje k stavaniu obranného valu, keď kamene najrozmanitejšieho tvaru a bez akéhokoľvek opracovania treba rýchlo hádzať na veľkú kopu. Staviteľ pritom nepoužíva meradlá, olovnice ani iné nástroje, ale všetko robí narýchlo a rozhoduje sa podľa okolností danej chvíle.*

4. *Pri prednášaní improvizovanej reči pociťuje obavu, aby nedopadol tak, ako havran z Ezopovej bájky. O kus jedla, ktorý držal v zobáku, ho pripravila liška, ktorá ho falošným lichotením naviedla na to, aby začal spievať. Rečník má teda obavu, že kým si bude pripravovať novu veľkú slávu prednášaním improvizovanej reči, stratí aj to, čo už dosiahol, teda dobré meno získané predchádzajúcimi dielami.*

5. *Záverečná časť Apuleiovho improvizovaného prológu sa nesie v znamení prechodu k samotnej latinskej reči o Sokratovi, ktorá má vraj ďalej rozvíjať tému pertraktovanú v predchádzajúcej reči prednesenej po grécky. Rečník zároveň ubezpečuje svojich poslucháčov, že nasledujúca latinská reč bude rovnako kvalitná ako reč grécka a že určite budú spokojní tak žiadatelia gréckeho, ako aj latinského prejavu.*

*Zostáva vôbec nejaká nádej obhájiť vnútornú jednotu Apuleiovho prológu a ukázať jeho myšlienkovú súvislosť so samotou rozpravou o Sokratovom božstve? Veľmi fundovane a z nášho hľadiska uspokojivo rieši nastolené otázky bádateľ Vincent Hunink vo svojom článku *The Prologue of Apuleius' De Deo Socratis*.² Tento autor obhajuje tézu, že Apuleiov prológ je improvizovaná reč, ktorá je z časového hľadiska medzičlánkom medzi dvoma rečami o Sokratovom božstve – jednou gréckou rečou, ktorá prológ bezprostredne predchádzala, a zachovanou latinskou rečou na tú istú tému. Prológ je teda akýmsi intermezzom a odľahčením Apuleiovho vážneho skúmania Sokratovej výnimočnej a transcendentnej schopnosti, o ktorej vykladá hneď v dvoch rečiach. Obsah predpokladanej gréckej reči o Sokratovi zostáva, žiaľ, neznámy.*

Keď budeme cez optiku Huninkom navrhutej interpretácie čítať najmä začiatok a koniec Prológu, zistíme, že veľmi dobre zapadajú do navrhutej interpretačnej schémy. V tomto duchu treba „... nasmelý pokus po skúške, ktorou som práve prešiel“ chápať ako rečníkovu narážku na úspešnú grécku reč, po ktorej má nasledovať improvizované intermezzo, predstavujúce pre skúseného rečníka určitý – nie však veľmi veľký – risk: „... neobávam sa, že reč u divákov prepadne“. Aj pod narážkou na „vážne témy“, pri ktorých mal vraj rečník úspech, možno chápať jeho grécku reč, ktorú má na chvíľu vystriedať ľahší žáner s „narýchlo zbúchanou podobou“. „Látka, ktorá zostáva...“, nemôže byť v tomto svetle nič iné ako zvyšný výklad Sokratovho daimonia, ktorý bude čoskoro na naliehanie latinského tábora prednesený v latinčine. Všetky tieto – hoci len selektívne vybrané – pasáže Apuleiovho textu sú frapantnými dôkazmi toho, že „improvizovaný“ Prológ vyznieva v obklopení dvoch sokratovských rozpráv oveľa majestátnejšie.

² Hunink, V. (1995): *The Prologue of Apuleius' „De Deo Socratis“*. *Mnemosyne*, Fourth Series, Vol 48, Fasc. 3 June, 292 -312.

Spis *De deo Socratis*

Dielo De deo Socratis je jedným z mála kompletne zachovaných textov, ktoré systematickým spôsobom rozpracúvajú platónsku náuku o daimonoch. Názov O Sokratovom božstve je do istej miery zavádzajúci, pretože s problematikou Sokratovho daimonia sa v ňom stretávame v oveľa menšej miere, ako by sme očakávali. Apuleiov spis možno rozdeliť na tri hlavné tematické okruhy: 1. skúmanie dvoch oddelených svetov – sveta bohov a sveta ľudí; 2. postavenie daimonov v rámci hierarchie rozumových bytostí a ich úloha ako sprostredkovateľov medzi svetom bohov a svetom ľudí; 3. pokus o racionalizujúci výklad Sokratovho daimonia. Výklad Sokratovho božstva je tak zasadený do kontextu viacúrovňového sveta, ktorý je plný mágie, nadprirodzených síl a rôznorodých božstiev. Sokrates je pre Apuleia žiarivým príkladom toho, ako možno prežiť svoj život s pomocou filozofie šťastne. Filozof má tak ako Sokrates venovať starostlivosť tomu, čo je v človeku božské³ – teda svojej duši.

Apuleius ako mysliteľ nadväzuje najmä na platónsku démonológiu, ktorá je systematicky rozvíjaná napríklad v Platónových dialógoch Symposium, Faidros alebo Timaios. Táto stránka platonizmu je dôležitá pre jeho raný vývoj, počas ktorého musel tento smer prekonať peripatetickú kritiku. Daimonológia starej Akadémie bola tiež systematicky exploatovaná stoicizmom, najmä Poseidóniom z Apameie. Fúzia týchto motívov sa zreteľne vynára na povrch vo viacerých Apuleiových filozofických sentenciách, v ktorých prírodovedné výklady sveta vytvárajú podklad zdôvodnenia metafyzicko-teologických úvah, ktorých predmetom je napríklad aj existencia tzv. „stredného sveta“ nižších božských bytostí, daimonov.

Na preklad sme vybrali práve prvú polovicu Apuleiovoho spisu. V predkladanej pasáži autor rozoberá fyzikálnu prirodzenosť démonov a tiež prostredie, v ktorom pôsobia. Naopak druhá časť bude obsahovať Apuleiovo chápanie Sokratovho daimonia ako najvyššej racionálnej mohutnosti duše, ktorá transcenduje telesnosť a umožňuje viesť spravodlivý život na základe pravého poznania. Preklad vznikol v rámci špecializovaného doktorandského seminára Sokratika – čítanie, preklad a interpretácia prameňov, ktorý prebiehal pod odborným vedením Andreja Kalaša počas akademických rokov 2013/2014 a 2014/2015. Pri preklade sme vychádzali z kritických vydání Thomasa Apuleius Opera quae supersunt III., Libri de Philosophia, Teubner, Leipzig 1908 a Lütjohanna Apulei Platonici Madaurensis De Deo Socratis, Greifswald 1878.

* * *

³ Podobný výklad Sokratovej filozofie nachádzame tiež v Plútarchovej rozprave *De genio Socratis*. Por. Plútarchos (2013): *O Sokratovom božstve. Filozofia*, 68 (8), 691-703. Prel. A. Kalaš a F. Škvrnda.

Apuleios: *De Deo Socratis, Praef. (1 – 5)*

Vás, ktorí ste ma žiadali, aby som predniesol improvizovanú reč, prosím, aby ste zhovievavo prijali tento môj nesmelý pokus po skúške, ktorou som práve prešiel. Podľa mňa však nebudem veľmi riskovať. Odhodlal som sa totiž prednášať aj bez prípravy, keďže téma, ktorá bola dôkladne premyslená, sa vám páčila. Neobávam sa, že reč u divákov prepadne. Lebo ak som mal úspech s vážnymi témami, určite sa vám zapáčim aj s voľnejšími. Prajem si, aby ste moje rečnicke umenie spoznali z každej strany – teda aj v tejto jeho improvizovanej, dopredu nespísanej a – ako hovorí Lucilius – „narýchlo zbudovanej“ podobe.⁴ Rozhodnite teda, či som aj v tomto žánri rovnako dobrý ako v rečiach, ktoré si pripravujem dlho vopred. Rozhodnite najmä vy, ktorí naše improvizované výtvory ešte nepoznáte. Keď si ich vypočujete, zistíte, že sú vytvorené s rovnakou svedomitosťou ako tie, ktoré sme vopred spísali, ale aj to, že sú prednesené s oveľa väčšou voľnosťou ako tie, ktoré pred publikom čítame. Múdri muži totiž zvyknú diela, ktoré sú pripravované vopred, posudzovať prísnejšie, ale k tým, ktoré sa rodia vďaka improvizácii, prejavujú oveľa väčšiu mieru zhovievavosti. To, čo je napísané, si môžete preštudovať a preskúmať, ale to, čo sa rodí v pominuteľnom okamihu času zároveň poznávate, a zároveň vám to uniká. Je to úplne pochopiteľné. To, čo by som čítal z papiera, bude vždy také, aké som to predtým napísal – bez ohľadu na to, či tu mlčíte, alebo šomrete. Ale to, čo sa má zrodiť len v tejto chvíli a akoby s vašou pomocou, bude len také, aké to vy svojou priazňou vytvoríte. O čo väčšmi sa teda budem snažiť v tomto duchu stvárniť svoju reč, o to viac budem vidieť spokojnosť na vašich tvárach pri jej počúvaní. Sú to práve vaše ruky, ktoré majú moc moje plachty napínať i povoľovať, aby neboli príliš napäté, ale ani celkom stiahnuté alebo neplápolali bez účinného záberu.

Isté je, že aj ja zažijem to, o čom hovorí Sokratov žiak Aristippos, slávny zakladateľ kyrénskej školy,⁵ a čomu by sa bol tento filozof v živote radšej vyhol. Akýsi tyran sa ho vraj niekedy spýtal, aký má preňho význam také náročné a dlhé štúdium filozofie. Aristippos vraj odpovedal: „Aby som sa mohol s kýmkoľvek bez strachu a obavy pohovárať.“

Myšlienka, ktorá sa vynorí náhle, sa dá zachytiť len slovom, ktoré príde človeku na myseľ rovnako nečakane. Podobá sa to na stavbu nejakého obranného valu, keď kamene treba na veľkú kopu hádzať rýchlo a bez dlhého rozmyslu. Vtedy sa nestaráme o to, aby bola ich váha vo vnútri rovnomerne rozložená, ani o to, aby boli na prednej strane pekne zarovnané. Keď sa stavia val, zbytočnou stratou času je aj používanie latky, ktorou inak vytyčujeme rovnosť stien domu. Lebo ani ako staviteľ tejto reči si nemôžem priviesť z vlastného kameňolomu čerstvo odrezaný kameň, na všetkých stranách krásne rovný a na

⁴ Pravdepodobne ide o narážku na rímskeho satirika Lucilia (1. str. po Kr.), ktorého výsmešné básne mali naozaj príležitostný charakter. Výraz *shedion* („narýchlo vybudovaná konštrukcia“, náčrt, skica, príležitostná báseň) bezprostredne súvisí s gréckym slovom *σχεδία*, ktoré označuje plť, teda plavidlo narýchlo vyrobené z dospájaných kmeňov stromov.

⁵ Aristippos z Kyrény (435 – 360 pred Kr.) bol Sokratov a Protagorov žiak a zakladateľ tzv. kyrénskej (hedonistickej) školy. Hlásal, že najvyšším dobrom je pre človeka telesná rozkoš, ktorá stojí vyššie ako duševný pôžitok, ale len pod podmienkou, že ju človek užíva s rozumom.

vonkajších hranách dokonale hladko vyleštený. Naopak, všetko musím úplne sám prispôbovať cieľom, ktoré sledujem – či už sa mi dostane do rúk kus, ktorý je drsný, lebo jeho povrch je veľmi nerovný, alebo kus príliš hladký a šmykľavý, kus vyčnievajúci ostrými uhlami, alebo valiaci sa, lebo je neobvykle guľatý. A to všetko robím bez pomoci jedinej rovnej laty, bez akéhokoľvek meraidla na určenie rovnakých veľkostí a bez olovnice, ktorá pri inej stavbe bezchybne vytyčuje zvislý smer. Lebo v žiadnom prípade nie je možné, aby jedna a tá istá vec vznikla aj rýchlo, aj po dôkladnom štúdiu. A už vôbec nemôže existovať niečo, čo budú všetci chváliť tak pre hĺbku myšlienky, ako aj pre pôvab rýchleho vzniku.

Vydal som sa teda na milosť a nemilosť nejakých ľudí, ktorí si veľmi priali, aby som predniesol improvizovanú reč. Priznám sa, že sa bojím, aby sa mi nestalo to, čo sa prihodilo havranovi v jednej Ezopovej⁶ bájke. Obávam sa, že kým si tu budem pripravovať novú veľkú slávu, nedobrovoľne stratím aj tú predošlú – hoci malú, predsa len aspoň nejakú. Ale vás asi zaujíma ten príbeh. Pokojne vám ho stručne vyrozprávam.

Havran a líška zbadali v tej iste chvíli nejaký kúsok jedla. Obidvaja k nemu vyrazili s rovnakým zápalom, ale nerovnakou rýchlosťou. Líška bežala, čo jej sily stačili, ale havran letel rýchlejšie. S doširoka rozpätými krídlami získal náskok, vďaka ktorému dorazil k úlovku ako prvý. Natešený z víťazstva aj zo získaného jedla vzniesol sa do veľkej výšky a zasadol na najvyšší konár najbližšieho duba. Keď si tam tak havran bezpečne sedel, líška podišla ku stromu a rozhodla sa zaútočiť na soka aspoň ľst'ou, keďže kameň tak vysoko nedokázala hodiť. Trpezlivo stála pod dubom a keď videla, ako veľmi sa havran teší zo získanej koristi, začala mu lichotiť ľstivými slovami:

„Prichádzam bližšie, aby som sa lepšie pozrela na toho vznešeného Apolónovho vtáka, s ktorým som zvedla taký márný boj. Veru už dávno predtým som si všimla tvoje ladné telo, veľkosťou ani príliš veľké, ani príliš malé, ale presne také, aby bolo na všetko vhodné a nadovšetko krásne. Ach, aké hebké je tvoje perie! A ako krásne sa ti trblieta hlava, keď ňou hýbeš! A ten zobák! Akú veľkú silu len môže mať! Teraz vidím aj to, aký si rýchly v prenasledovaní koristi, aký máš prenikavý zrak, aké ostré a nebezpečné sú tvoje pazúry. A čo povedať o farbe tela? Dovolím si povedať, že boh Apolón svojich dvoch najmilších vtákov, havrana a labuť, obdaril práve tými farbami, ktoré sú v prírode najvýraznejšie – bielou a čiernou. Práve týmito farbami sa totiž odlišuje deň a noc. Aká škoda, že ti boh na rozdiel od labute nedoprial aj dar hlasu! Aké úžasné by bolo, keby aj tento tu najkrajší vták celého tvorstva, miláčik výrečného boha mohol prehovoriť a keby nemusel prežiť celý život len nemý a odsúdený na mlčanie!“

Keď havran počul všetky tie chvály a keď si uvedomil, že jediné, čo mu podľa líšky chýba k absolútnej dokonalosti, je hlas, hneď sa mu zachcelo zvučne zaspievať. Chcel jej dokázať, že ani v tejto jedinej veci nezaostáva za labuťou. Úplne pritom zabudol na jedlo, ktoré držal v zobáku. Doširoka otvoril ústa a spevom stratil to, čo získal rýchlym letom.

⁶ Ezop (cca. 6. st. pred Kr.) sa stal legendárnym už v antike vďaka údajnému autorstvu poučných príbehov, bájok, v ktorých vystupujú zvieratá, aby svojimi príbehmi tlmočili ľuďom nejaké mravné posolstvo. Keďže nikdy nič nenapísal, o jeho historickej osobnosti nemožno povedať nič isté, hoci ho spomínajú mnohí antickí autori.

Líška zasa dosiahla prefikanosťou to, čo nebola schopná získať behom.

Bájkou o havranovi a líške sa pokúsím zostručniť, aby som vám zhrnul to, čo je v nej najpodstatnejšie. Havran v snahe dokázať, že má hlas, ktorý mu podľa líšky ako to jediné chýbal k dokonalej kráse, začal krákať. Úlovok, ktorý držal v zobáku, tak vlastnou vinou poslal líške, ktorá ho na krákanie naviedla.

Práve teraz som prišiel na to, čo odo mňa svojím posunkom žiadate. Chcete, aby som látku, ktorá zostáva, predniesol v latinčine. Lebo ak ma pamäť neklame, ešte na samom začiatku – vtedy, keď ste sa rozdelili na dva opačné tábory – som vám sľúbil, že ani jedni z vás neodídu naprázdno. Spokojní zostanú aj tí, ktorí si žiadali latinskú, aj tí, čo chceli grécku reč. Ak je to teda tak, dosť bolo atičtiny a nastal čas, aby sme sa presunuli z Grécka do Latia. Nachádzame sa približne uprostred témy,⁷ takže som presvedčený, že nasledujúca časť, ktorú predchádzala tamtá grécka reč, nebude ani argumentačne slabšia, ani myšlienково chudobnejšia. Dovolím si tvrdiť, že nebude mať ani menej oživujúcich príkladov a že ani štylisticky nebude menej uhladená.

Apuleios: *De Deo Socratis*, 116 – 148

Platón rozdelil svet na tri časti. Urobil tak preto, lebo naň hľadel ako na celok ovládaný výnimočnými živými bytosťami. Dospel aj k záveru, že najvyšší bohovia skutočne existujú. Najvyššiu, strednú, a najnižšiu časť sveta však nemožno chápať len tak, že zaberajú odlišné miesta, ale najmä v tom zmysle, že sa odlišujú aj rozdielnou kvalitou bytia. Samotná príroda nemá totiž jeden ani dva, ale celé množstvo stupňov. Jednoduchšie však bude začať výkladom o členení sveta z hľadiska miesta. Nebo vyčlenil Platón pre nesmrteľných bohov, pretože tak si to žiada sama dôstojnosť týchto bytostí. Niektoré z nich dokonca vnímame zrakom na širom nebi a vtedy ich aj nazývame nebešťanmi. O iných vieme iba na základe rozumu.

„Vy, najjasnejšie svetlá sveta,
ktoré posúvate vpred po nebi rok.“⁸

Božskú povahu najľahšie poznávame pri tých najzjavnejších nebeských telesách. Sú nimi Slnko, ktoré tvorí deň, a Mesiak, ktorý súperí so Slnkom a je ozdobou noci. Nezáleží na tom, či ho pozorujeme takmer v nove, keď je rozdelený na dve polovice, alebo či práve rastie a prechádza do splnu. Božskú povahu Mesiaca poznávame aj na základe toho, ako sa rozohňuje a slabne jeho ohnivá fakľa: čím viac sa vzdáľuje od Slnka, tým silnejšie svieti. Nebeský Mesiak rovnakým prírastkom svojej dráhy a svetla a zároveň rovnakým pribúdaním a následným ubúdaním svojej veľkosti vymedzuje jednotlivé mesiace roka. Ak to bude niekto podrobnejšie skúmať, zistí, že trochu inak vykladajú vec Chaldejci

⁷ V súlade s našou interpretáciou (pozri vyššie) ide o výklad Sokratovho daimonia, ktorý je rozdelený do gréckej a latinskej reči.

⁸ Vergilius, *Georg.* 1.1. Latinské hexametre, ktoré sa nachádzajú v našom preklade, tlmočíme do slovenčiny v próze kvôli zjednodušeniu, a najmä preto, aby vynikol filozofický význam textu.

a inak básnik Lukrécius.⁹ Prví tvrdia, že len časť Mesiaca má svoje vlastné svetlo, pričom jeho druhá časť nie je vôbec osvetlená. Podoba Mesiaca, ktorú vidíme, sa podľa nich mení v závislosti od toho, ktorá jeho časť – svetlá alebo tmavá – je k nám práve natočená. Lukrécius si zasa myslí, že Mesiac ako celok nemá vlastnú žiaru a potrebuje iný zdroj svetla. Jeho telo, ktoré teda vôbec nesvieti, vraj len zachytáva lúče Slnka na opačnej strane oblohy. Toto svetlo sa podľa Lukrécia od Mesiaca odráža akoby bol nejakým hladkým zrkadlom. Mesiac tak slovami veľkého básnika „vrhá zo svojho tela nám známe svetlo“.¹⁰

Bez ohľadu na to, ktorý z týchto výkladov je naozaj pravdivý – lebo to rozhodneme až neskôr –, je nadovšetko isté to, že žiaden Grék ani barbar by ani na chvíľu o Slnku a Mesiaci nezapochyboval, že sú to bohovia. Nezapochyboval by však nielen o nich, ale ani o piatich hviezdach, ktoré zvyknú nevzdelaní ľudia v bežnej reči nazývať „blúdivými“. V skutočnosti však tieto nebeské telesá vykonávajú veľmi pravidelné a nikdy nekončiacie pohyby, lebo si pri svojich obratoch akýmsi božským riadením zachovávajú nemenný, istý a stabilný smer. Hoci sa ich dráha pri našom pozorovaní zdanlivo mení, v skutočnosti je ich pohyb vždy rovnomerný a ten istý. Tieto telesá akoby predstierali striedavé pohyby vpred a vzad, hoci sa to všetko strieda s obdivuhodnou presnosťou v závislosti od polohy, sklonu a natočenia ich kruhových dráh. Tie však dobre pozná len človek, ktorý má presné poznanie o východoch a západoch súhvezdí. Ty, ktorý súhlasíš s Platónom, musíš do tohto veľkého počtu viditeľných bohov započítať aj ďalšie súhvezdia: Arktúra,¹¹ daždivé Hyády, obidva Vozy a tiež mnoho iných žiariacich bohov. Za jasnej oblohy sme totiž nespočetne veľakrát videli, že všetkými týmito božskými bytosťami je ozdobený a korunovaný celý ten veľkolepý zbor, ktorý vidíme na nebi. Bolo to vždy vtedy, keď nás tmná noc naplňala nevýslovnou krásou, ale zároveň aj pocitom hlbokkej pokory, s ktorou sme svoj zrak obracali nahor, alebo – ako hovorí Ennius¹² – na ten najdokonalejší štít sveta. Na ňom bol vytepaný ten najkrajší ornament, žiariaci tými najpestrejšími a najúžasnejšími farbami.

Existujú dva druhy božských bytostí. Tie, ktoré patria do prvej skupiny, nám príroda vôbec nedovolí vidieť. Môžeme ich však nazerať akýmsi vyšším rozumom, a to vtedy, keď budeme vec dôkladne skúmať svojou myslou a prenikavým intelektom. Mená týchto bohov obratne vtlesnil do dvoch veršov veľký básnik Ennius:

„Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venuša,
Mars, Merkúr, Jupiter, Neptún, Vulkán, Apolón.“¹³

Do druhej skupiny zasa patria božstvá, ktorých mená sme síce už mnohokrát počuli, ale ktorých pôsobenie a kompetencie musíme skôr vytušiť. O ich užitočnosti si môžeme

⁹ Rímsky filozof (99 – 55 pred Kr.), známy svojou filozofickou básňou *De rerum natura*, v ktorej nadväzuje na Epikurovu filozofiu.

¹⁰ Lukrécius, *De rer. Nat.* V 576.

¹¹ Strážca medvedice (*Arcturus*), štvrtá najjasnejšia hviezda nočnej oblohy sa nachádza v súhvezdí Vozataja. V tradícii sa spája s príbehom o Arkadovi, synovi boha Dia, a smrteľníčke Kallistó.

¹² Jeden z najstarších rímskych básnikov (okolo 239 pred Kr.), ktorý zaviedol do rímskej literatúry daktylský hexameter. Je tiež autorom epického diela *Annales*, ktoré hovorí o založení Ríma.

¹³ *Mart. Capella* I. 42.

vytvoriť aspoň nejakú predstavu, keď zväžíme všetky najrozmanitejšie oblasti života, v ktorých nám každé z týchto božstiev nejakým spôsobom pomáha.

Napriek tomu všetkému však existuje veľké množstvo bezbožníkov, ktorým sú bohovia úplne ľahostajní. Sú to tí, ktorí nemajú o filozofii a o pravde ani potuchy a ktorým chýba nielen zdravý rozum, ale aj zbožnosť a zmysel pre božské veci. Mnohí síce úzkostlivo dodržiavajú kultu bohov, no v skutočnosti nimi s tou najväčšou pýchou opovrhujú. V celom tomto zástupe bezbožníkov sa nájdu aj takí, ktorí sa trasú strachom kvôli vlastnej poverčivosti, hoci väčšina ukazuje len svoju pýchu a nadutosť. Napriek tomu si väčšina ľudí bohov ctí, ale nie tým správnym spôsobom. Všetci sa ich boja, ale len preto, lebo nevedia, že títo bohovia sídlia na tom najvyššom mieste éteru a že sú úplne oddelení a chránení od nákazy, ktorú by im spôsobovalo čokoľvek ľudské. Len málo je takých, ktorí bohov dokonca vytrvale popierajú, ale aj tí to robia len spurným a bezbožným spôsobom.

Filozof Platón však dospel k záveru, že bohovia sú akési netelesné bytosti obdarené dušou, že nemajú začiatok ani koniec, a preto sú večné v tom zmysle, že vždy boli a vždy aj budú. Ďalej uvádza, že od nákazy tela ich chráni vlastná prirodzenosť, vlastná povaha a dokonalá myseľ nasmerovaná k najvyššej blaženosti. Bohovia sú podľa Platóna dobrí sami zo seba, a nie účasťou na nejakom vonkajšom dobre. Vraj je to tak aj preto, lebo všetko k nim smeruje akoby na jednoduchý povel, ktorý je vydaný bez akejkolvek námahy a bez akéhokoľvek donútenia.¹⁴ Prečo by som sa mal teraz práve ja odvážiť vykladať o pôvodcovi všetkých týchto vecí, ktorý je vládcom a strojom všetkého? Odkiaľ mám zobrať oprávnenie povedať niečo o niekom, kto je úplne oslobodený od všetkého, čo by ho nútilo niečo trpieť alebo konať, a zároveň o niekom, kto nie je nijakou povinnosťou zaviazaný absolútne k ničomu? Ved' sám veľký Platón, obdarený priam božskou výrečnosťou, práve na miestach, kde sa pokúša rozoberať všetky tieto božské veci, často konštatuje, že onen najvyšší nie je úplne uchopiteľný nijakým výkladom; jednak pre nedostatok ľudskej reči, jednak pre akúsi nevýslovnú a neuveriteľnú vznešenosť, ktorou všetko presahuje. Podľa neho sa aj tým najmúdrejším mužom darí nahliadať boha len veľmi ťažko, a to len vtedy, keď sa im vďaka veľkej sile ich ducha podarí čo najviac sa oslobodiť od pút tela. Poznanie boha im vtedy len na malú chvíľu zažiarí podobným spôsobom, ako keď nejaké silné svetlo pretne hlbokú temnotu noci.

V tejto chvíli však musím opustiť tému, ktorá ďaleko presahuje možnosti nielen môjho vyjadrovania, ale ktorú pre jej nedosiahnuteľnú výšku nedokáže slovami postihnúť ani náš veľký učiteľ Platón. Keďže všetko toto ďaleko prevyšuje obmedzenosť, ktorou som spútaný, pokojne sa dám na ústup a svoju reč konečne povolám z neba na zem. Práve tu by sme totiž mali byť tým najdokonalejším druhom živočíchov, hoci väčšina sa tomuto cieľu úplne odcudzila. Ľudia sa totiž vôbec nestarajú o pravdivé nauky, upadajú do všetkých možných bludov a páchajú tie najohavnejšie zločiny. Všetci sa naraz premenili na jedno stádo divej zveri, pričom pôvodná vládca ľudského rodu sa takmer úplne vytratila. Na zemi dnes preto nenájdeš živočíchov, ktorý by bol v niečom horší od človeka. Teraz

¹⁴ Por. Platón, *Tim.* 28c.

však nie je našou úlohou hovoriť o ľudských chybách, ale o prirodzenom usporiadaní sveta.

Nič však nezmeníme na fakte, že Zem obývajú ľudia, ktorí sú niekedy obdarení darom rozumu, a inokedy darom reči, pričom ich duše sú vždy nesmrteľné, no telá vždy odsúdené na zánik. Mysľou sa niekedy ľudia dostanú do tých najväčších výšin, hoci niekedy padnú aj do tej najhlbšej beznádeje. Telá sa skôr držia pri zemi a ľahko podliehajú pokušeniam. Napriek tomu, že u ľudí nájdeš tie najrozmanitejšie mravy a obyčaje, všetci robia tie isté chyby, lebo ich k nim vedie tá istá spupnosť a pýcha. Napriek všetkej nádeji je ich námaha často márna a ich šťastie vrtkavé. Jednotlivo sú ľudia smrteľní, hoci ako celok je ľudský rod večný. Neustále sa totiž obmieňa príchodom a odchodom ďalších a ďalších generácií. Mnohých zastihne náhla smrť a takmer všetci sa sťažujú na krátkosť života, ktorý letí rýchlo. Pravá múdrosť však pretrvá všetky veky.

Okrem iných vecí si môžeme byť istí aj tým, že vo svete existujú dva druhy živých bytostí. Sú nimi bohovia a ľudia. Prvých odlišuje od druhých predovšetkým výška miesta, ktoré obývajú, večnosť života a dokonalosť, ktorou prevyšujú všetko ostatné. Medzi sférou bohov a ľudí neexistuje žiadne priame prepojenie, lebo najvyššie obydlia jedných oddeľuje od tých ľudských akási nepredstaviteľne hlboká priepasť. Na jednej strane je preto večný a nikdy nekončiaci život, na druhej však život nemá pevný základ a je len slabým odrazom blaženého žitia bohov. Ich mysle sú totiž stále obrátené smerom nahor a k večnej blaženosti, naše myšlienky však neustále blúdia v mizérii pozemského života.

Čo z toho však vyplýva pre celok sveta? Azda je to tak, že príroda nemá v sebe žiadne hlbšie prepojenie? Ako môže zničiť to, že je celá rozdelená, alebo skôr rozseknutá a rozpadnutá na časť patriacu bohom a časť, ktorá je vyhradená len pre ľudí? Ved' aj samotný Platón hovorí, že žiaden boh sa nemieša medzi ľudí a že výnimočnosť božskej vznešenosti spočíva práve v tom, že sa nikdy neznečistí stykom so smrteľníkmi.¹⁵ Časť bohov sa zjavuje len slabému ľudskému zraku. Takýmto spôsobom pozorujeme napríklad hviezdy a súhvezdia, o ktorých veľkosti a farbách doteraz ľudia nevedia nič isté. Ostatné božské bytosti však nemôžeme poznávať priamo, ale len prostredníctvom rozumu. Niečo také nás v prípade nesmrteľných bohov nemôže nijako prekvapiť. Ved' aj medzi ľuďmi sa stáva to, že ak niekoho mimoriadna priazeň osudu vynesie na samý vrchol kráľovskej moci – ten okamih trvá u ľudí naozaj len veľmi krátko –, teda takýto človek sa určite len veľmi zriedkavo a z veľkej diaľky ukazuje ostatným a svoj život prežíva skrytý v nedostupných komnatách vlastnej dôstojnosti. Časté stretávanie s ľuďmi totiž vyvoláva u ich pohrdanie, výnimočnosť však budí obdiv.

To, čo sme práve povedali, by síce mohlo vyhovovať nejakému bohu, ale pre ľudí je to úplne neprijateľné. Ak by to malo naozaj platiť, človek by sa ocitol v úplne bezradnej situácii. Bezradne sa nás bude potom pýtať, čo má v živote robiť, ak nesmrteľní bohovia naozaj zahŕňajú všetkých ľudí ďaleko od seba a nechávajú ich žiť na tejto zemi ako odsúdencom vo väzení najhlbšieho Tartaru. Čo majú ľudia robiť, ak sú naozaj odsúdení žiť bez akéhokoľvek spojenia s nebeskými bohmi? Čo ak ich nemôže ani jeden z bohov ani len raz za čas navštíviť a podobne ako pastier oviec, koní či kráv skontrolovať a zistiť, čo

¹⁵ Por. Platón, *Symp.* 203a.

sa deje s jeho milovaným stádom všetkých tých bľačiacich, erdžiacich a múkajúcich stvorení? Len si predstav, že takýto pastier by nemohol svoje choré zvieratá liečiť, divoké krotiť a vôbec pomôcť všetkým, ktoré od neho niečo potrebujú. Hovoríš, že žiaden boh sa nemieša do ľudských záležitostí. Na koho sa mám potom ale obrátiť so svojimi prosbami? Komu mám slávnostne prednášať svoje žiadosti a sľuby? Pre koho mám zabiť obetné zviera? Koho mám volať na pomoc v biedach a s kým sa mám tešiť vo chvíľach, keď sa mi darí? Kto mi pomôže odvrátiť všetky tie pohromy, ktoré sa na nás v živote rútia? Kto bude svedkom pri prisahách, ktoré sú u ľudí také časté? Alebo pri prisaha budem ako Askanius,¹⁶ ktorého spomína vo verši Vergílius?

„Prisahám na túto hlavu, na ktorú zvykol prisahať predtým aj otec.“¹⁷

Julov otec Askanius¹⁸ naozaj mohol takto prisahať – ale len medzi Trójanmi, ktorí boli jeho pokrvní príbuzní, a snáď ešte aj medzi Grékmi, ktorí ho dobre poznali z bojov. Mohol však niekto iný ako boh dosvedčiť vzájomnú vernosť aj v prípade Rutulov, ktorých Aeneas spoznal len nedávno a z ktorých by asi nik prisaha na hlavu neuveril? Alebo mám pri prisaha použiť pravicu a oštep, ako mal vo zvyku divoký a neľútostný Mezencius?¹⁹ Tento zúrivec totiž nemal v úcte nič iné okrem vlastnej ruky a zbrane, s ktorou sa vrhal do boja:

„Bohom mi je pravica a oštep, ktorý vrhám na nepriateľa.“

Myslím, že všetci máme už dosť tých rúhavých rečí o krutosti boha, ktorým je vraj ruka unavená vraždením alebo kopija zhrdzavená od krvi. Je úplne absurdné, aby jedno či druhé niekto použil pri prisaha. Ved' tá patrí jedine najvyššiemu bohu. Lebo aj namiesto slova „prisaha“ môžeme, ako hovorí Ennius, použiť spojenie „Jupiterova prisaha“. Čo si o tom teraz myslíš? Má teda zmysel, aby som starobylym rímskym zvykom prisahal na Jupiterovu sochu, ktorá je na Kapitole? Ak má však pravdu Platón, podľa ktorého by boh nemal byť nikdy v spojení s človekom, moje slová bude počuť skôr neživý kameň než boh Jupiter.

Platón by sa však proti podobnému názoru zaiste ohradil asi takýmito slovami: „Netvrďím, že bohovia sú od nás až tak veľmi oddelení a odcudzení, že by k nim vôbec nedorazili ani naše prosby a sľuby. Úplne som ich nezbavil ani starostí o ľudské záležitosti, ale trvám len na tom, že nemajú priamy kontakt s ľuďmi. Určite však existujú nejaké božské sily, ktoré by sme našli v priestore medzi najvyšším éterom a najhlbším dnom zeme – myslím tie, ktoré obývajú tento tu zahmlený priestor pozemského života a ktoré prenášajú naše túžby a zásluhy až k bohom.“ Určite by súhlasil aj s tým, že sú to práve

¹⁶ Podľa rímskej mytológie Julius, syn trójskeho hrdinu Aenea, od ktorého odvodzoval svoj pôvod klan „júliovcov“ na čele s Júliom Cézarom. Podľa inej tradície (Dionysios Halikarnasský, *Rímske starožitnosti* 1, 70) je však Julius synonymom Askania, a nie samotným Askaniom.

¹⁷ Vergílius, *Aeneis* 9, 246.

¹⁸ Julovým otcom môže byť nielen Askanius, ale aj Aeneas (ak by Julius a Askanius označovali tú istú osobu).

¹⁹ Kráľ Etruskov, ktorý bojoval proti Aeneovi, známy svojou krutosťou.

tieto božské sily, ktoré označujú Gréci slovom „démoni“. Predstavujú si ich ako nejakých prenášačov pozemských prosieb do neba a nebeských darov na zem. Sú poslami, ktorí bohom odovzdávajú a tlmočia naše žiadosti a ktorí nám ako odpoveď často prinášajú pomoc, alebo aspoň nejaký pozdrav. Platón v *Hostine*²⁰ doslova hovorí, že prostredníctvom nich dostávame všetky dôležité správy a že ich zásluhou sa dejú aj rôzne zázraky mágov a všetky druhy veštenia. Celý ten veľký zástup démonov má dôsledne rozdelené úlohy a kompetencie, ktoré si musíme predstaviť ako povinnosti jednotlivých správčov provincií. Jedni majú na starosti to, aby spriadali sny, iní zas, aby veštci správne oddeľovali vnútornosti, ďalší riadia let vtákov a inšpirujú ich spev. Dôležitou úlohou démonov je aj vnuknúť veštcom správne myšlienky, zosielať blesky a osvetľovať nimi čierne mraky. Démoni sa tak jednoducho starajú o všetko to, prostredníctvom čoho môžeme poznávať budúcnosť. Z toho, čo sme povedali, jednoznačne vyplýva, že všetky spomenuté veci sa dejú na základe rozhodnutia a autority nebešťanov, ale aj na základe poslušnosti, usilovnej práce a služby, ktorou sú démoni zviazaní bohom.

Povinnosťou, úlohou a starosťou démonov bolo aj pohroziť Hannibalovi, že príde o oko; aj to, že skúmanie vnútorností predpovedalo Flaminiovi²¹ nebezpečenstvo porážky, ale aj to, že veštby uistili Attia Navia,²² keď mal urobiť zázrak s brúsnym kameňom. Démoni zariadili aj to, že niektorým vládcom predznamovali začiatok vládnutia zvláštne znamenia, ale aj to, že orlica zatienila hlavu Tarquinia Prisca²³ a že Serviovi Tulliovi²⁴ vzbĺkla hlava ako nejaká fakľa. Ich zásluhou sa napokon dejú aj všetky tušenia veštčov hariolov²⁵ a zmierne obete Tuskov. Bez práce a usilovnej starostlivosti týchto božstiev by sme nemali ani posvätné okrsky na miestach, ktoré zasiahol blesk, ale ani sybillské verše. Je isté, že všetky tieto zázraky robia, ako som povedal, akési vyššie sily, umiestnené medzi bohov a ľudí. Najvyššia dôstojnosť bohov by totiž nikdy nepripustila, aby priamo niektorý z nich zoslal sen na Hannibala, aby pripravil obeť Flaminiovi, alebo aby zdvihol plachty na lodi Attia Navia. Ani jeden z bohov by sa totiž nikdy neunúval ani tým, aby priamo on sám zveršoval sybillské veštby, strhol a vzápätí nasadil čiapku kráľovi Tarquiniovi alebo aby Serviovi skutočným ohňom rozžiaril temeno hlavy, a pritom nedovolil, aby zhorela.

²⁰ Por. Platón, *Symp.* 202d.

²¹ Gaius Flaminius Nepos bol rímsky konzul v období Púnskych vojen, ktorému sa pre jeho „bezbožnosť“ nepodarilo získať druhýkrát úrad konzula – zanedbal totiž oficiálne štátne rituály.

²² Známy veštec, ktorý pôsobil v Ríme za vlády kráľa Tarquinia Prisca. Keď chcel kráľ zvýšiť počty jazdeckého stavu, Navius mu oponoval, že tak nesmie urobiť, pokiaľ tomuto rozhodnutiu nebudú priaznivo naklonené aj znamenia. Svoju božskú silu manifestoval tým, že rozsekol brúсны kameň brítvou.

²³ Bájny piaty rímsky kráľ pôvodom z Etrúrie. Keď podľa legendy prichádzal do Ríma, priletela orlica a vzala mu pokrývku z hlavy, odletela a keď sa vrátila, mala ju na svojej hlave. Tranquinius, ktorý vynikal vo vešteckom umení, toto znamenie interpretoval ako predzvesť jeho budúcich úspechov.

²⁴ Bájny šiesty rímsky kráľ syn kráľa Sabinov. Jeho otec zahynul pri dobytí mesta Tarquinom Priscum, ktorý si Servia Tullia spolu s jeho matkou odviezol do Ríma. Kráľova žena vraj pozorovala okolo hlavy Servia Tullia silnú žiaru – znamenie toho, že bohovia sú mu priaznivo naklonení.

²⁵ Hariolus je veštec, ktorý veští zo zvieracích vnútorností.

Najvyšší bohovia teda určite nezostupujú zo svojich najvyšších výšin len preto, aby osobne vykonávali všetky tieto práce. To je úlohou božstiev, ktoré sú umiestnené – ako sme už hovorili – niekde v strede. Sídliť totiž vo sfére vzduchu, ktorá oveľa viac ako so zemou susedí s najvyšším nebom. To je ich prirodzený priestor, v ktorom sa pohybujú podobným spôsobom ako ktorékoľvek iné živočíchov na mieste svojho prirodzeného výskytu – štvornohé na zemi a okrídlené vo vzduchu.

Všetci dobre vieme, že v prírode existujú štyri základné prvky. Svet je tak rozdelený na štyri veľké oblasti. Každú z nich obýva špecifický druh živých tvorov – jedny žijú v zemi, iné vo vodách, ďalšie dokonca v plameňoch ohňa. Aristotelés je totiž pôvodcom teórie, podľa ktorej akési živočíchov žijú dokonca v rozpálenej peci.²⁶ Hovorí, že majú malé krídla, ktorými celý svoj život poletujú v ohni, z ktorého sa zrodili a v ktorom aj hynú. Navyše, ako sme už niekoľkokrát uviedli, živé bytosti sa nachádzajú aj vysoko v éteri, to znamená v žiari ohňa, ktorý je zo všetkých ohňov najjasnejší a najspaľujúcejší. Ak je teda všetko toto pravda, bolo by nanajvýš absurdné predpokladať, že príroda dovolila, aby jedine štvrtý prvok, teda vzduch, zostal úplne prázdny a celkom neobývaný svojimi prirodzenými obyvateľmi. Je nepredstaviteľné, aby v celom tom veľkom priestore, ktorý mu je vyčlenený, neexistovali nejaké vzdušné bytosti – podobne ako sú v ohni ohňové, vo vodách vodné a v zemi zemské.

Lebo ak niekto bude tvrdiť, že prirodzeným miestom pre život vtákov je vzduch, nebudeš ďaleko od pravdy, ak povieš, že sa celkom mýli. Veď ani jeden vták sa nevzniesie vyššie, ako je vrchol Olympu. Hoci sa Olymp považuje za najvyššiu horu sveta, výška jeho najvyššieho štítu určite nepresahuje 10 štádií.²⁷ Iste by nás o tom lepšie poučili zemečiarci, ak by sa im azda niekedy podarilo zmerať výšku tejto hory nejakou veľkou olovnou. Obrovskú masu vzduchu však nikto nikdy žiadnou olovnou nezmeria, lebo siaha až po najbližšiu dráhu mesiaca, ktorou sa už začína najvyššia sféra éteru. Čo si teda máme myslieť o takej obrovskej mase vzduchu, ktorá sa rozprestiera od najnižšej dráhy mesiaca až po najvyšší vrchol Olympu? Napadne ti niečo vhodnejšie ako spýtať sa, či je táto časť prírody naozaj úplne mŕtva alebo prinajmenšom akoby ochromená tým, že vôbec nemá svojich prirodzených obyvateľov? Ak budeš totiž celú vec skúmať dôkladnejšie, zistíš, že aj samotné vtáky by bolo vhodnejšie klasifikovať ako zemský, a nie ako vzdušný druh živočíchov. Všetko, čo nejakým spôsobom súvisí s ich životom, sa totiž viaže na zem – tam nachádzajú krmivo, stavajú si hniezda, a dokonca aj ich let sa obmedzuje len na vzdušný priestor, ktorý bezprostredne susedí so zemou. Lebo ak sa ich vzdušné veslá unavia, oddýchnu si na zemi ako v nejakom prístave.

Ak nás teda rozum jednoznačne privádza k záveru, že nejaké živé bytosti musia mať svoje príbytky aj v celom tomto širokom priestore vzduchu, naše skúmanie musí pokračovať ďalej. Musíme odhaliť, kto sú tieto tvory a akú majú povahu. Určite to nebudú žiadne zemské tvory, lebo svojou váhou by klesali hlboko nadol. Ale nemôžu to byť ani tie, ktoré žijú v ohni, lebo teplo by ich zasa vynieslo vysoko nahor. Povahu strednej ríše prírody

²⁶ Por. Aristotelés, *Hist. anim.* 5, 19.

²⁷ Antická miera (lat. *stadium*). Zodpovedá približne našim 192, 27 m.

teda odhalíme na základe predpokladu, že musí byť prispôsobená strednej povahe miesta, ktoré zaberá. Inými slovami, povaha jej obyvateľov bude priamo vyplývať z povahy miesta, ktoré obývajú.

Pokúsme sa teda aspoň v našej mysli sformovať, vytvoriť či doslova utkať telá, ktoré nebudú ani také ťažké ako tie zemské, ale ani také ľahké ako tie v éteri. Od jednej aj druhej oblasti by mali byť jednako nejakým spôsobom oddelené, ale zároveň by mali byť s obidvoma aj nejako prepojené. Toto oddelenie a zároveň vyčlenenie sa však dá dosiahnuť jedine účasťou na obidvoch oblastiach. Je prirodzené, že povahu ich tiel ľahšie pochopíme, ak budeme vychádzať z vlastností obidvoch susedných oblastí, ako keby sme neuvažovali ani o jednej z nich. Telám démonov teda musíme dať aj nejakú váhu, aby nám celkom neuleteli úplne nahor, ale aj trochu ľahkosti, aby sa strmhlav nezrútili úplne nadol.

Bol by som veľmi nerád, keby ste mali pocit, že vám tu básnim o veciach, ktoré patria skôr do ríše fantázie. Preto vám musím čím skôr uviesť reálny príklad takejto stredne vyvázenej ľahkosti. Každodenne pozorujeme, že jemnej štruktúre démonov sa svojim zložením asi najviac približujú oblaky tvoriace sa na oblohe. Keby boli také ľahké ako telesá bez hmotnosti, nikdy by sme nemohli pozorovať, ako sa prevažujú pod vrcholmi kopcov a ako ich zdobia dlhou ťažkou obručou, stáčajúcou sa okolo úpätia svahov. Keby však mali takú hustú konzistenciu a takú veľkú váhu, že by ich nedokázala nadniesť ani tá najväčšia prímes živej ľahkosti, zaiste by sa svojou vlastnou váhou ako hrudy olova či ťažké kamene rútili priamo nadol a veľkou silou dopadali na zemský povrch. Nič také sa však nikde okolo nás nedeje. Oblaky, o ktorých stále hovoríme a ktoré sú tak podobné démonom, sa naopak celkom ľahko vznášajú vo vzduchu a bez akejkoľvek námahy pohybujú raz sem, a raz tam, akoby to boli lode plaviace sa len silou vetra po širom mori vzdušného priestoru. Ich tvar sa pritom veľmi nemení a nezávisí od toho, či sa plavia na krátku alebo dlhú vzdialenosť. Oblaky, ktoré sú obťažované vlhkosťou zostupujú nadol, akoby sa ju tam snažili porodiť. Vlhšie oblaky sa preto vždy pohybujú nižšie, ich pohyb je pomalší a vždy kráčajú v hustom zástupe, ktorý pred sebou tlačí severný vietor Aquillo. Tie, ktoré obsahujú menej vody, sú schopné takmer bežať vo veľkej výške a svojim vzhľadom sa podobajú na biele baránky rýchlo utekajúce vo veľkom stáde.

Zaiste si už počul Lukréciove verše, v ktorých tak vzletne vysvetľuje, čo sa deje, keď hrmí:

„Na počiatku buráca hromom tmavé nebo,
pretože sa zrážajú vysoko letiace
vzdušné oblaky hnané prudkými vetrami oproti sebe.“²⁸

Ak teda v takej veľkej výške dokážu poletovať oblaky, ktoré sa zrodia len z ťažkej zeme a do tej istej zeme aj vypršia, uvažuj, či by také niečo predstavovalo problém pre démonov a ich telá, ktorých zloženie je nepochybne omnoho jemnejšie. Nie sú totiž vytvorené zo žiadneho nečistého obláčika ani pozliepané zo žiadneho ťažkého dymu, kto-

²⁸ Lukrécius, *De Rer. Nat.* IV, 182.

rými sú naplnené oblaky poletujúce nad našimi hlavami. Telá démonov sú na rozdiel od nich doslova zrastené z toho najčistejšieho, najpriehľadnejšieho a najjasnejšieho prvku vzduchu. Preto ich žiaden človek nemôže vidieť – iba ak by mu azda oni sami nejakým božským spôsobom chceli ukázať svoju tvár. Je to tak preto, lebo sa v nich nenachádzajú žiadne tuhé čiastočky zeme, na ktorých by sa mohlo zachytiť svetlo a ktoré by sa mohli postaviť do cesty nášmu zraku. Ten čosi vidí len vtedy, keď je podráždený niečím zemským a tuhým. Telá démonov však obsahujú veľmi tenké, jemné a nadovšetko riedke vlákna. Práve tie umožňujú to, že všetky lúče vychádzajúce z nášho zraku sú buď jemnou štruktúrou odklonené niekam inam, alebo vďaka výnimočnej riedkosti naprázdno prepúšťané či vďaka dokonalému usporiadaniu zbavené svojej účinnej sily. Takáto musí byť aj slávna Homérova Minerva, ktorá sa ocitla uprostred zhromaždenia Grékov, aby zadržala Achilla. Grécky verš, ktorý o tom hovorí, vám ochotne preložím do latinčiny, ak budete mať trochu trpezlivosti a chvíľu počkáte. Budeme ho tak mať priamo pred nami a všetci mu budeme dobre rozumieť. Minerva teda, ako som povedal, prichádza na Junonin príkaz k Achillovi, aby krotila jeho hnev:

„Vidí ju len on jediný, nik iný okrem neho ju nevidí.“²⁹

Nijaké iné zloženie nemôže mať ani Vergiliova Juturna, ktorá prichádza do samého stredu tisícovej armády a pomáha jej tým, že celú vec rieši len so svojim bratom:

„Zamieša sa medzi mužov, ale nik ju nevidí.“³⁰

Práve touto scénou sa na svojom štíte pýši aj Plautov chvastavý vojak:

„... zastierajúc oči a zrak nepriateľom.“³¹

Nechcem vás však nadmieru zaťažovať uvádzaním ďalších a ďalších podobných príkladov démonov z oblasti mytológie. Každý totiž dobre vie, že práve básnici si z celého tohto takmer nespočetného zástupu démonov najradšej vyberajú tých, ktorí niekoho buď nenávidia, alebo naopak milujú. V tom naozaj nie sú ďaleko od pravdy, lebo takíto démoni naozaj existujú. Básnici ich však zobrazujú ako bohov, ktorí ľuďom buď prospievajú a osožia, alebo im robia zle a stavajú sa proti nim. Preto ich zvyknú zobrazovať tak v stave rozhorčenia, ako aj v stave ľútosti, v stavoch najväčšej úzkosti, ako aj v stavoch radosti, a z ich diel sa dozvedáme, že podstupujú všetky možné stavy ľudského ducha. Bohovia zobrazovaní básnikmi sa zmietajú v prudkých búrkach citov a ponárajú do ťaživých myšlienok uvažovania.

Všetky tieto poryvy a búrky mysle sú však veľmi vzdialené od stavov úplného pokoja, aký prežívajú skutoční nebesťania. Každý jeden z nich si totiž vie za každých okolností zachovať ten istý stav mysle, na ktorom sa nikdy nič nemení. Tento dokonalý stav sa zo svojich pevne stanovených hraníc a nemenného spôsobu bytia nikdy nevychýli smerom

²⁹ Homér, *Il.* 1, 198.

³⁰ Vergílius, *Aen.* 1, 418.

³¹ Plautus, *Mil. glor.* 4.

k bolesti či rozkoši ani nikam inam, kde by sa zmenil na niečo prudké a náhle. Nič také sa nemôže udiať ani pôsobením vonkajšej sily – lebo nič nie je mocnejšie ako boh –, ani pôsobením nejakej sily či podnetu, ktorý by vychádzal z jeho vnútra, pretože nič dokonalejšie ako boh neexistuje. Veď ako si možno predstaviť, že dokonalý by bol ten, kto by z nejakého predchádzajúceho stavu prechádzal do iného a lepšieho, ak sa všetci zhodnú na tom, že nik si dobrovoľne nevyberá nové, iba ak by ho omrzelo staré. Zdravý rozum totiž nikdy nebude súhlasiť so zmenou, ak neprišiel k záveru, že to predchádzajúce bolo horšie. Preto sa skutočný boh nemôže nikdy poddať žiadnemu dočasnému stavu lásky či nenávisti, nikdy ho nemôže dojať ľútosť či zatvrdiť pohoršenie, sužovať úzkosť, tešiť radosť či zotročovať nejaká emócia ľudského ducha. Pravý boh nikdy netrpí, ani sa nikdy z ničoho neteší. Nikdy nemôže nastať ani situácia, že by náhle niečo chcel, alebo nechcel.

Charakteristiky, ktoré sme spomenuli, ale aj všetky ostatné podobného druhu – mám na mysli tie, ktoré u pravého boha nikdy nenájdeš – sú však v úplnom súlade so strednou pozíciou démonov. Tá sa týka jednak ich priestorového umiestnenia medzi bohmi a ľuďmi, jednak akejsi strednej povahy ich mysle, ktorá má s nebešťanmi spoločnú nesmrteľnosť, s pozemšťanmi však schopnosť prežívať emócie. Lebo podobne ako my aj oni sú schopní prijímať a spracovávať všetko to, čo ich emócie buď podnieti, alebo utlmí. Preto ich popudí hnev, obmäkčí ľútosť, motivujú dary, uzmieria modlitby, rozzúri rúhanie, utíši uctievanie. Ich myseľ teda podlieha tým najrozmanitejším zmenám – podobne ako sa meníme aj my v závislosti od nepreberného množstva vonkajších podnetov. Aby som teda zhrnul: Démoni sú z hľadiska rodu živočíchy, ich myslenie je racionálne, duša je schopná prijímať emócie, telo má vzdušnú povahu a ich život je večný. Z týchto piatich charakteristík majú prvé tri v zásade spoločné s ľuďmi. Štvrtá vlastnosť patrí len démonom a poslednú majú zasa spoločnú len s nebešťanmi. Od nich sa totiž líšia len schopnosťou prijímať emócie. Démonov som teda veľmi správne nazval emocionálnymi bytosťami – podliehajú tým istým poryvom duše ako ľudia.

Z latinského originálu preložili *Andrej Kalaš* a *Zuzana Zelinová*.

Andrej Kalaš
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: andrejkalas@gmail.com

Zuzana Zelinová
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: zelinova13@gmail.com